

Станислав Хафнер

О ВУКОВИМ ПОГЛЕДИМА НА СРПСКИ СРЕДЊИ ВЕК

Као страни слависта свестан сам тога, да се при избору једне, за српску и хрватску славистику тако значајне теме као што је животно дело Вука Стефановића Караџића, унапред налазим у тешком положају. Моја основна научна информација, мања него код мојих југословенских колега, не може бити свеобухватна, те је и мање научно сигурна. Исто тако нисам у могућности да овде изнесем неки до сада непознати примарни или секундарни изворни материјал, да бих на такав начин, нечим оригиналним, допринео проучавању Вуковог дела. Зато сам се одлучио да идем другим путем. У свом реферату ја се не бавим повећањем обима материје и факата него се трудим да познате чињенице покажем у новом светлу, стављајући их у нове, до сада можда мање познате односе.

Тема мог предавања је: *како је Вук Стефановић Караџић мислио о српском средњем веку, како га је приказивао и како је желео да буде приказан*. О том предмету могу се код Вука наћи директни или индиректни искази. У целокупном, толико обимном животном делу овог значајног културног реформатора, удео текстова о средњем веку код Срба је, као што је познато, незнатан, а то нарочито важи за исказе, тј. за садржајно повезане текстове о томе који су се публиковали за време његовог живота.¹

Придружујући се мишљењу познатог југословенског проучаваоца историјског опуса Вуковог, Радована Самарџића, у вези с ауторством доле поменутог дела, могу да наведем, као први текст о српском средњем веку, оне делове из предговора руског издања књиге „Милош Обреновић” са насловом „Жизнь и подвиги князя Милоша Обреновича” (Санктпетербург, 1825. године), у којима се описује средњи век код Срба. Као

¹ Исп., библиографију Вукових списа: Љ. Стојановић Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд 1924, стр. 758–774, и Г. Добрашиновић, Ка проучавању библиографије Вукових списа, у: Ковчежић, 3. 1960, стр. 64–92.

оригинал послужила је преводиоцу на руски језик, Михајлу Герману,² немачка верзија текста.³ Међутим Вук, као што је познато, није се никако слагао с тим издањем.⁴ Због тога овај текст изражава ауторову вољу само делимично те се као извор, а првенствено због језичке форме, не може сматрати пуновредним. Ово „Предувѣдомление” пружа сажет преглед историје Срба до почетка владавине Милоша Обреновића, при чему је скоро половина текста посвећена средњем веку.

У томе, као што је већ речено, само *условно* важећем тексту, пада у очи чињеница, да Вук није тежио да презентира што већи низ значајних историјских података, већ је, на супрот томе, тежио да изабере оно што је у то доба, у европској политичкој и културној ситуацији, за позицију Србије и њену борбу за слободу могло бити од важности. Вук је истакао да су Срби већ у најранијем историјском периоду имали своје „собственные различные образы правления и верховныхъ начальниковъ, именовавшихся жупанами”.⁵ У трећем одломку истиче се централна улога „царскога дома Неманичей” при коначном ослобођењу од грчке власти, а о владарској кући Немањића говори се овако: „Изъ дома сего царствовали до исхода XIV. столѣтия восемь самодержавныхъ королей и два императора, которые, отдавая своихъ дочерей за сыновей другихъ царствующихъ особъ, и избирая дочерей ихъ въ супруги для своихъ сыновей, вступали такимъ образомъ въ родственныя связи со всѣми тогдашними императорами и королями в Европѣ”.⁶ На легитимирање владарског колена помоћу династичких веза са другим европским владарским кућама наилазимо, као што је познато, још у старој српској династичкој историографији. Преко историјског дела Јована Рајића доспело је вероватно до Вука, а Вук га је, јер се другачије то место у тексту и не може тумачити, ставио у службу осећаја о континуитету новопробуђене историјске савести европске романтике, да би тиме протврдио равноправност Србије, као националне државе, према другим државама. Значајан простор у овом приказу Вук посвећује врхунцу моћи старе српске државе под Душаном и њеној каснијој трагичној пропасти. Основне тачке садржаја при томе представљају Душанова освајања на Балкану, његова владарска титула и његови ратови са Мађарима. Ту Вук не заборава да истакне да су „греческие императоры призвали Турокъ

² Сабрана дела Вука Караџића, 15 = Историјски списи, 1. 1969, стр. 277–288.

³ На истом месту, стр. 265.

⁴ На истом месту, стр. 267.

⁵ Цитирано по тексту Сабраних дела, 15. 1969, стр. 279–288.

⁶ На истом месту, стр. 280.

къ себѣ на помощь противъ Сербовъ...”⁷ После Душанове смрти – пише он даље – Урош није био у стању „обуздать могущественныхъ воеводъ: каждый изъ нихъ соделался независимымъ, а вышеупомянутый Вукашинович умертвилъ даже императора и нарекъ себя самого Королемъ”⁸ Даље Вук пише: „Между тѣмъ Турки, призванны, какъ выше сказано, в Европу Греками для защищения ихъ противу Сербовъ, напали на раздираемую внутренними междоусобиями Сербскую Империю”⁹ Онда следе историјски подаци о бици на Косову пољу и последицама тог пораза. Са смрћу цара Лазара је, како тврди Вук, „исчезла самостоятелностъ Сербской Империи, сербскаго царства и сербскаго княжества. По смерти Лазаря учредилось, подъ верховною властью Турецкою, особое сербское правление”. А при крају Вук нам даје веома карактеристично образложење пропадања старе српске државе: „Такимъ образомъ Турки, отчасти по причинѣ внутреннихъ въ Сербии междоусобий, а отчасти по тогдашней невнимательности сосѣдственныхъ христіанскихъ державъ и по господствовавшимъ между ими раздорамъ, до религии относившимся, овладѣли всею Сербиею, Босниєю и Герцеговиною”¹⁰.

Без обзира на чињеницу да на такве интерпретације пропасти српске средњовековне државе у српској историографији већ раније наилазимо, ипак овде пада у очи, да Вук јако користи ово тумачење. Исто тако нам пада у очи да се ту не може наћи никакав траг Хердерове историјске идеологије што се тиче судбине Словена, иако се то могло очекивати. Са друге стране могу се установити паралеле с Карамзиновим националним тумачењем историје средњег века код Руса. Већ је Радован Самарцић указивао на велико интересовање Вука за Карамзиново писање историје.¹¹ Ову тврдњу хтео бих овде да проширим. Исто као код Карамзина нема ни код Вука, како се види, места за идиличне особине словенских народа, њихово нератоборно и мирољубиво биће у историјској концепцији. Средњовековна држава замало да се изједначава са савременом националном државом, а основни принцип владања гласи ту као и тамо¹²: Само снажна централна власт оснива независност државе, јединство и

⁷ На истом месту, стр. 280. 281.

⁸ На истом месту, стр. 281.

⁹ На истом месту, стр. 281.

¹⁰ На истом месту, стр. 281.

¹¹ Сабрана дела, 16. 1969, стр. 567 и след. и 8. 1968, стр. 779.

¹² Исп., Bittner, Konard, Herdersche Gedanken in Karamzins Gecshichtschau, u: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 7. 1959, str. 237–269; H. G. Bräcker, A. L. Schlözers Russland – und Slawenbild, fil. dis. Göttingen 1950, str. 130 i sled.; M. F. Winkler, A. L. Schlözers Studien zur russ. Geschichte, fil. dis. Leipzig 1920.

самодрштво воде ка моћи и угледу у свету, док подела на поједине кнежевине, неслога, верски расцеп, проузрокују пропаст државе и доносе народу ропство.

И још на нешто бих хтео, у вези с тим, да укажем. Ми познајемо Вуково историјско-теоретско гледиште што се тиче дужности историчара када се ради о новијој историји: „а закон сам себи поставио... да кажем како је било па читатељи сами нека суде”.¹³ Али када је реч о старијој српској историји, Вук почиње да се интересује питањем *из којих разлога* је могло доћи до овог или оног историјског догађаја и он покушава да пронађе шта је могло да проузрокује пропаст српске државе Немањића. И за ово питање Карамзин нуди, макар делимично, тачку ослоњања; треба само да подсетимо на његове покушаје образложења татарског јарма.¹⁴ Постављање таквог питања нас подсећа и на Шилера и Хумболта. Шилер је хтео да се на историју гледа као на систем са узроком и последицом, средством и намером,¹⁵ а Хумболт је баш у то време објавио чувени теоретско-историјски есеј „О дужности писца историје” (1822. године), у коме се каже да задатак историчара није само да скупља чињенице, него и да открива међусобне везе, да би догађаје разумео и тумачио у већој повезаности.¹⁶ Ова склоност тумачењу и оправдању историјских догађаја и развоја, коју и Вук изражава, подудар се и са теоријама које је испољавао Фридрих Карл Савињи (Savigny) године 1815. у свом уводу у првој свесци часописа за историјско-правне науке (*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*), да историја није само збирка примера него једини пут ка правом сазнању сопственог стања.¹⁷ Вук се налазио тада, као што примећујемо, са својом методом оправдања, сасвим у добром друштву. Историјска метода Леополда Ранкеа, који се иначе радо узима као Вуков узор у историографији, ипак још не познаје такав третман историјских података, јер у његовим делима: „Историје романских и германских народа” (*Geschichten der romanischen und germanischen Völker*) са чувеним поговором „Прилог критици новијих историчара” (*Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber*, 1824. године), „Отоманске и шпанске држа-

¹³ Вукова преписка. 4. 1909, стр. 84–86 и Мирослав Ђорђевић, Погледи Вука Караџића на национално-ослободилачку борбу српског народа и стварање српске државе, Историско-правни зборник, Сарајево, 2. 1949, стр. 164 и след.

¹⁴ Карамзин, История Государства Российскаго, СПбг. 3. 1897, стр. 142.

¹⁵ Тако у свом познатом приступном предавању у Јени 1789: *Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte*, citirano по: Schiller, *Gesammelte Werke in 12 Bänden*, Leipzig, Reclam, sv. 10. bez године, стр. 210.

¹⁶ Исп. Georog G. Iggers, *Deutsche Geschichtswissenschaft*, 1971, стр. 81.

¹⁷ На истом месту, стр. 90.

ве” (Ottomanische und spanische Reiche) (1827. године), не могу се приметити било какви филозофски призваци, нити се могу прозрети такве намере у њима.¹⁸

У оригиналној формулацији на српском језику Вук је, нешто касније, дао пресек средњовековне српске историје у делу „Географическо-статистическо описаније Србије”, објављеном у „Даници” 1827. године. Дотично поглавље носи наслов „II. Описаније народа, 1. Преглед старе историје”, а прва реченица гласи: „Из старе историје народа српскога за сад (подвукао аутор) ћемо напоменути само узгред (подвукао аутор), да би се нова боље могла разумјети”.¹⁹ Та нам реченица још једном доказује, да је Вук у то доба, као што се зна из других извора, озбиљно намеравао да пише историју Србије и да је за то већ прикупио материјал и располагао нацртима. У том тексту наилазимо и на каузалну везу успона српске државе у средњем веку са династијом Немањића, „краљевским племеном Немањића, које се са свим отме од Грка, и из којег је до конца 14. вијека било осам самодржавни краљева и два цара, који су се са свима ондашњим европејским краљевима и царевима удадбама и женидбама пријатељили”.²⁰ Видимо да је овде и познато озакоњење владавине, које смо горе упознали, заступљено од речи до речи. И ту се онда набрајају освајања Душанова, слабост Урошеве владавине а спомиње се и убиство Вукашина, а затим, као у руској верзији предговора за књигу „Милош Обреновић” се говори: „У том Турци, које су Грци против Срба били дозвали у Европу, навале на српско, домашњим неслогама раздрто царство.” И овде Вук повезује битку на Косову пољу са губитком „Српског самодржавног царства и краљевства и кнештва”, као у руском тексту, а исто тако тврди: „По смрти Лазаревој постане Српско деспотство под турском кесимом.”²¹ Скоро дословце заступљено је у овом тексту и образложење пропасти српске државе, које сам горе навео. „И тако Турци мало помало, које с помоћу сами српски неслога, које с помоћу ондашњега времена немарности и око закона свађа околни ришћански држава, са свим обладају свом Србијом и Босном и Ерцеговином”.²² Ново у овој верзији је кратко приказивање судбине српског племства са образложењем његовог пропадања. „С царством и с господством народ Српски у оним земљама погуби и све старе (племените) фамилије своје: неки изгину у

¹⁸ На истом месту, стр. 94.

¹⁹ Сабрана дела, 8. 1969, стр. 155 след. и стр. 704.

²⁰ На истом месту.

²¹ На истом месту.

²² На истом месту, стр. 155, 156.

бојевима, неке Турци онако побију и жене и ђецу поробе; неки се у невољи истурче, особито по Босни; неки побјегну у друге државе, особито у Маџарску; а који остану онамо, они посакривају своја имена и помије-шају се међу простачке и сиромаче”.²³

Постојање овог оправдања и тумачења српске историје у начину сагледавања и форми приказивања свога времена у двема расправама, дају ми право да тим приказима припишем особити значај. Они представљају, збијено писано, од Вука постављен програм за приказивање и посматрање старије историје српског народа. Требало је да они представљају једну врсту перспективе по којој историчари, као и он сам, треба да чињенице српске прошлости сагледају у једном синопсису и да их тако и тумаче. Сасвим у смислу онога времена, у коме се, с једне стране, у писању историје Европе пробудио смисао за индивидуалност и историјски развој, а с друге стране на основу оба ова захтева и одјекнуо зов за упознавање међусобне повезаности и њиховим национално-историјским тумачењем, објавио је Вук овај теоретски концепт. Узгред примећено, скоро дословно подударане истих начела у оба текста: у руском предговору за „Милоша Обреновића” и у „Географическо-статистическом описанију Србије” доказује, уколико је даљи доказ потребан, да се ради о истом писцу или чак о истом основном тексту Вуковом за обе верзије.

Да овој историјској интерпретацији Вуковој можемо с правом приписати програматско значење, објашњава и за Вукова времена необјављени нацрт предговора за планирану историју српског народа, такозване „Биљеге за предговор”. Тамо читамо у првом одломку: „Ми говоримо да је Српско царство пропало на Косову, али видимо, да су Србљи и послје Косова царовали: Српски се деспоти од царева женили, војску држали, градове зидали, новце ковали итд. Зато се мени чини, да би особито нужно било, да се напише Српска историја од Силнога Стевана до наши времена, тј. да се живо опише, како је народ од онолике силе и величине, мало по мало пропадајући, до данашњега стања дошао”²⁴ – Другим речима, а у вези с горе изнетим, долазимо до закључка да и у том предговору Вук ставља писање историје под аспект снажног захтева за објашњење пропасти раније тако моћног српског народа.

А у другом одломку тога предговора читамо: „Цијела је Рајићева историја пуна грађе за такову Српску историју, само би требало мудар и вјешт мајстор, да од ње начини *праву* историју, по дуу и начину Шле-

²³ На истом месту.

²⁴ Сабрана дела, 16. 1969, стр. 267.

церову”.²⁵ Овај други захтев према српском историчару може се данас, наине, тешко тумачити, јер је сам Шлецер био мишљења да у Русији време још није дошло да се пише руска историја, па се може бавити само скупљањем историјске грађе и истраживањем. У четвртој књизи свога издања „Нестора”, 1805, Шлецер дословце каже: „Писати руску историју? О, до тога је још страшно далеко и треба пуно времена! Господин К(арамзин) нема осећаја о огромној величини речи ‚Историја Русије‘; он мисли при томе на неку књигу коју би један човек за неколико година могао написати. Никако! Десет људи, сваки Карамзиновог духа и знања, није довољно за њено довршење а требаће више времена да прође него што је једна генерација.”²⁶ Данас знамо да снага Шлецера као историчара није лежала толико у сјајном приказивању него много више у критици извора и хеуристици. У Вуковој средини у Бечу изгледа да је тада слава Шлецера као историчара засенила умногоне Карамзинову.

Од Вука Караџића поседујемо и *значајније индиректне информације* о старој историји српског народа. То је писмени и усмени информативни материјал, који је Вук ставио на располагање чувеном немачком историчару Леополду Ранкеу за његово дело „Српска револуција”, 1829. Ми смо након рада Миодрага Поповића о изворности овога материјала и о Вуковом уделу у том раду данас добро информирани.²⁷ Садржај те књиге обрађује савремену историју, па су према томе прикази старијег доба доста кратки. Они служе само за то да би главни текст био разумљивији, служе му такорећи као илустрација. Увод доноси сажет преглед старије историје, пре и после Косова, распоређен по покрајинама. Основне тачке те материје су исте као у Вуковим текстовима, о којима смо већ говорили, док упућивање на програматски национални концепт, на националну историјску концепцију, као што смо то горе код Вука приметили, недостају код Ранкеа. Међутим, наилазимо на опширни етнографски опис Србије, који се ослања на Вуково „Географическо-статистическо описаније”, као и на опис српског фолклорног историзма, што одаје Вуков рукопис. Као одговор на наше питање корисније су Ранкеове напомене у тој књизи. Овде, између осталих, наилазимо и на сажету поставку: „Увек ће се моћ и слава Стефана Душана појавити као важна прекретница за историју истих” (а мисли се на Словене на Балкану).²⁸ И та се тврдња

²⁵ На истом месту.

²⁶ Исп., Rudolf Bächtold, Karamzins Weg zur Geschichte, Basel 1946, стр. 96.

²⁷ Исп. Миодраг Поповић, Die serbische Revolution, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 29. 1963, стр. 45–58.

²⁸ Leopold Ranke, Die serbische Revolution, Hamburg 1829, стр. 230.

поткрепљује цитатима из византијске историографије. Овде нам још пада у очи да Ранке придаје велики значај српском народу за Османлијску империју. Ово поглавље напомена завршава се са врло суздржаним резимеом: однос балканских Словена према Грцима, удео Срба у успостављању османлијске власти, утицај Турака и Мухамеданаца на српску нацију и главни моменти тадашњег стања. За сва ова питања желео би Ранке „нова, обимна и исцрпна истраживања способних људи слободног духа.”²⁹ Већа указивања на старију српску историју могу се наћи у трећем делу, тзв. „Географским белешкама”. Овде се повезују поједине покрајине у Србији са историјским реминисценцијама из средњовековне српске историје, при чему Ранке говори о „цвету старе Србије”, о „седиштима српске дивоте”, набрајајући чувене манастире и оживљавајући историјске личности из српске народне епике.³⁰

На почетку сам већ споменуо, да је удео текстова у којима се говори о старијој српској историји, код Вука сразмерно мали. Вуково животно дело је, као што је познато, претежно филолошко, литерарно, етнографско и савремено-историјско (*zeitgeschichtlich*). Ради тога Вук нам и није оставио приказ старије српске историје, већ *само* њене *нацрте* и *програме*, који су, као што смо видели, сачињени према ондашњем научном стању. Веома изражени световни и програматски карактер тог националног историјског модела, стоји у уској вези, уколико није произашао из духа времена, са вредностима Вукове личности.

Међутим морам рећи да је мој до сада примењени начин изнео на светлост дана само *један* део Вуковог бављења српским средњим веком, а усуђујем се да тврдим, чак научно мање вредан, ако се на ствари гледа данашњим очима.

Модерна медијевастика покушава данас да савлада изолирајуће преграде између политичке историје, историје културе, историје устава, историје друштва и економије, она се бави *системима* и *моделима* који су обухватнији. При томе *наука о култури* жели особито да буде протумачена као *истраживање комуникационих јединица где семиоти-*

²⁹ „Auf jeden Fall sind über alle Punkte, welche hier berührt worden sind, über die Entwicklung der Slawen auf die Bevölkerung und das Reich der Griechen, über ihre Theilnahme an Erhebung und Einrichtung der osmanischen Herrschaft, über die Einwirkung der Türken und des Mohammedanismus auf die Nation, endlich auch über die Hauptmomente ihres gegenwärtigen Zustandes neue umfassende und eindringende Untersuchungen fähiger Männer von freien Sinnen zu wünschen”, на истом месту, стр. 235.

³⁰ „Wolte man das alte Serbien übersehen, wie es seiner Blüte war...” „An den alten Sitzen serbischer Herrlichkeit...”, на истом месту стр. 241, 245, 252. и след.

чке и семантичке структуре играју важну улогу. Тако се првенствено данас покушава да добије темељнији увид у промену садржаја културних, државних, економских и друштвених појмова и установа, те се при интерпретацији текстова у првом реду бавимо историјом појмова. Већ из тог разлога говоримо данас у прилог могућности што интензивније сарадње између филологије и историјских наука.

И још нешто. Ми данас видимо да се у методологији историјских наука уклањају границе између тзв. основних и тзв. помоћних наука и да се при томе помоћне науке све више претварају у специјалне историјске дисциплине, као што је то руски историчар М. Н. Тихомиров 1961. године тражио,³¹ или чак постају, као што је аустријски медијевалиста Лео Сантифалер 1956. године предложио, посебне историјске дисциплине.³² У совјетском научном истраживању Дмитриј Сергејевич Лихачев покушава чак да створи, теоретски и методички, властиту текстологију као заједничку базу науке о литератури и историјског познавања извора.³³

Од тих тежњи нашег времена лако се могу градити мостови ка њиховим узорима и изворима у другој половини XVIII и првој половини XIX века. И онда се расправљало о сличним проблемима, наравно у мање зрелом облику и мање структурирано. Полазећи од класичне филологије уздигао се тад егзактан критичко-филолошки начин проматрања на ниво самосталног научног принципа, који је онда утицао на све духовне науке. При томе не може се рећи да је филологија остала на томе да се бави само критичким радом на тексту, а да су историчари имали остало да ураде. Текстуална филологија истакла је онда као свој идеал да стекне, заједно са историографијом, преко скупљања изворне грађе и њене критике, путем упоређења и објашњења текстова, потпун скупни преглед културних подручја. Кроз свет језика, који се са историјског гледишта посматрао, хтело се продрети ка духовном свету народа, ка бити народних култура. Исти објекти истраживања, писани споменици државне и културне повести једног народа, зближили су филологију и историографију како у теорији тако и у методи. По Нибуру (Niebuhr) на пример, није се могло прићи писању историје док изворна грађа није била *филолошки пречишћена и прегледана*, а Јаков Грим (Grimm) преносио је основне мисли

³¹ Исп., М. Н. Тихомиров, Об охране и изучении письменных богатств нашей страны, Вопросы истории, 1961, 4, стр. 66–67.

³² Исп., L. Santifaller, Gedanken und Anregungen über technische Probleme der historischen Grundwissenschaften, Relazioni del X Congresso Internazionale de Scienze storiche. Metodologia. Probleme generali. Scienze ausiliarie della storia, 1. Firenze 1956, стр. 445.

³³ Исп., Д. С. Лихачев, Текстология, Москва – Ленинград 1962, стр. 4.

Историјске школе на обраду језика и његове споменике. И методе које су на пример Шлецер, Копитар, па чак и Миклошић користили, имају два корена, један филолошки и један историјски, што је и дало одговарајуће научне плодове.

Сви велики културни покрети у Европи имају да захвале за своје постојање интензивној културној комуникацији међу народима. Тако и романтика, а са њом и европски историзам. На источнословенском подручју је реформа историјске науке првенствено дело Аугуста Лудвига Шлецера (Schlözer) и то пре свега не због тога што је показао националну повезаност политичке науке и историје, већ ради тога што је, први у Русији, у историјску науку унео проблематику проучавања извора и њихову критику (Quellenkunde und Quellenkritik).³⁴ С тога је разумљиво што су га Копитар и Вук веома ценили. Да бацимо кратак поглед на методу проучавања извора код Шлецера. Као што сам већ горе споменуо, код њега постоје три етапе бављења историјом: прикупљање грађе, њено научно испитивање и писање историје. Док извори нису довољно проучени, каже Шлецер, не може се бавити писањем историје. Шлецер је ради тога најпре направио детаљни нацрт за проучавање „monumentorum domesticorum”, како је називао хронике и рукописе, „monumentorum extrariorum” и коначно „Usus utrorumque ad corpus historiae Russicae conficiendum.”³⁵ У том нацрту Шлецер је захтевао као прво, што потпуније сакупљање писмених извора, њихову каталогизацију, дипломатски опис, затим утврђивање аутентичности дотичног текста и граматичко и историјско – упоредно проучавање текстова. А кад се узму у обзир програматски и методски начини за филолошко и историјско проучавање старих словенских споменика, као што их је Бартоломеј Копитар успоставио, онда видимо да је и њега највише занимало сакупљање и критичко упоређивање старословенских писаних извора. Баш двадесетих година XIX века Копитар се бавио амбициозним културно-политичким планом на том подручју, хтео је да Беч учини европским центром Славистике.³⁶ Основа за то требало је да буде широко конципирана и дипломатски добро подржана акција за добијање старословенских рукописа на Светој Гори и Балкану.³⁷ Као правник, филолог и дворски библиотекар, Копитар

³⁴ Исп., E. Winter у уводу за: A. L. v. Schlözer und Russland, Berlin 1961, стр. 27.

³⁵ Исп., Gedanken über die Art, die russische Historie zu traktieren (1764), публ. на истом месту, стр. 51–60.

³⁶ Исп., Patriotische Phantasien eines Slaven, В. Kopitars kleinere Schriften, Беч 1857, стр. 61–70.

³⁷ Исп., St. Hafner, В. Kopitar und dje slav. Handschriften der Athosklöster, u Südost-Forschungen, 18. 1959, стр. 89–122; исти аутор, Das austro-slawische kul-

је у то доба општег усхићења за проналажење изворног материјала, могао врло добро да оцени шта значи за остварење те замисли поседовање одговарајућих правних аката и примарних извора. Осим тога Копитар је придавао, као што је познато, велику важност старим српским повељама које су, по његовом мишљењу, језички ближе неисквареном језику Ђирила и Методија него староруски.³⁸ То велико интересовање за старе писане документе било је свакако у уској вези и са историзмом аустријске преромантике, која је у аустријским дворским и државним установама имала главни ослонац.³⁹ Научно истраживање питања историје и филологије као и научност више су били цењени у архивима, музејима и библиотекама а мање на универзитетима. Овде је, касније, заиста, и отпочело обнављање аустријске историографије и то од самих извора.

У тој плодној атмосфери историзма у Бечу и у Русији, који је тражио филолошко изворно-научно фундаирање културне историје и опште историје, појавио се генијални човек отвореног духа, Вук Караџић.⁴⁰ Није ни чудо да је и њега снажно повукло одушевљење за *старо, истинско и домаће* („Alte, Echte und Einheimische“), као што је једном Копитар формулисао ово тројство историзма,⁴¹ и да је пробудило његово научно интересовање за све што би могло обогатити знање о српској прошлости. Тако је почео да трага за материјалним и духовним остацима прошлости, писменим изворима литерарне баштине, конкретно речено, за очуваним археолошким сведоцима, грађевинама, одвајкад постојећим друштвеним институцијама, правним и уставним уређењем свих врста, а пре свега за језичким појмовима, обичајима, административним и управним текстовима, и што се разуме само по себи, да све ове литерарне изворе усмене

turpolitische Konzept in der 1. Hälfte des 19. Jhs., Österreichische Osthefte, 5. 1963, стр. 435–444; исти аутор, Südslawische Rara und Rarissima in der Österr. Nationalbibliothek, Festschrift Josef Stummvoll, Беч, 1. 1970, стр. 164–176.

³⁸ Исп., St. Hafner, В. Kopitar und die slav. Handschriften der Athosklöster, стр. 106.

³⁹ Исп., Lhotsky, Alfons, Österr. Historiographie, Беч, 1963, стр. 139–156.

⁴⁰ Русија: Исп., Дмитриев, П.А. – Г.М. Софронов, Вук Караџић и Россия, Сборник Матице Српске за књижевност и језик, 13. 1965, стр. 329–342. Беч: St. Hafner, А. Н. Hoffmann von Fallersleben u. В. Kopitar, Die Welt der Slaven, 2. 1957, стр. 183–200. Duncan Wilson, The Life and times of Vuk Stefanović Karadžić 1787–1864, Oxford 1970, стр. 79 и след. и 131 и след.; Исп., и Е. Tkalac, V. Stephanović Karadžić und seine Stellung in der serbischen Literatur, Ost und West, 1864, стр. 643 и след. и 695 и след.

⁴¹ St. Hafner, В. Kopitar und die slav. Handschriften der Athosklöster, Südost-Forschungen, 18, 1959, стр. 106.

и писмене баштине истражује, скупља и онда описивањем презентира средини.⁴² Ово *широко интересовање за остатке прошлости и изворе* у циљу постизања све обухватнијег прегледа српског средњег века, што је Вука узбуђивало,⁴³ *ближе је данашњим идеалима медијевалистике* него монографско писање историје о догађајима српског средњег века, те је с данашње тачке гледишта од веће научне вредности и дуготрајније.

Од материјалних споменика прошлости из српског средњег века Вукову пажњу привукли су најрепрезентативнији, тј, манастири. У „Географическо-статистическом описанију Србије” (1827. године), он говори о њима: „Они су до данас били прави и једини стубови и чувари закона ришћанскога и имена Српскога” а нешто касније, пошто је најчувеније набројао, пише: „Намастири су ови, или саме зидине њиове, једини остаци и споменици старе српске силе и господства. Студеница и Дечани могу се испоредити с првим ришћанским намастирима у Европи: а за саме развалине Жиче и Манасије сами Турци кажу, да су знаци, који сведоче, да су Срби негда имали цареve и краљеве”.⁴⁴ Овде бих хтео нарочито да укажем на његов „Почетак описанија српски намастира” у „Даници”, 1826. године, не само зато што оно представља први научни опис српских манастира и њиховог богатства у рукописима, него и због тога, што он методски претходи своме времену. Вук тамо пише о своме начину рада: „Ја сам одавно зажелио, да се сви наши намастири опишу тројако: 1) ђе је који, и на каку мјесту; 2) ко га је зидао, и шта се о њему зна, или приповиједа; 3) шта има у њему од стари књига, или други какви натписа и потписа, који би макар најмање могли засвијетлити у тамошњој историји народа нашега. Паметном и управо ученом човеку не треба доказивати, како би таково описаније ови драгоцјени остатака наше старине и једини чувара стубова нашега закона и досадашњег књижевства било важно и полезно не само за нас Србље, него и за остале све народе Славенске. Енглези и Французи, и Нијемци, и сами Руси, и данашњи дан иду по Грчкој и по Талијанској, и троше небројено благо тражећи оваке остатке стари Грка и Латина, а ми још не знамо, ни у својој кући шта имамо! – Ја сам, велим, одавно зажелио, да се овога посла примим...”⁴⁵

Овај први археографски систематски опис неколико српских манастира привлачи још и данас ширином погледа свога аутора: износи се

⁴² Исп., Ђорђе Трифуновић, Први Вукови преписи старих славенских текстова, Ковчежић, б. 1964, стр. 19–30.

⁴³ Петар Ђорђић, Први палеограф и палеословенист у Срба, Вуков Зборник, 1966, стр. 33–62.

⁴⁴ Сабрана дела, 8. 1969. стр. 171, 172.

⁴⁵ На истом месту, стр. 35.

гедишта филологије, историје, историје уметности, археологије, палеографије, кодикологије, сфрагистике, па чак и епиграфике, да би се максимално исцрпао информативни садржај споменика.

Радови Ђорђа Трифуновића⁴⁶ и Петра Ђорђића⁴⁷ показали су нам да је Вук већ од 1815. године ексцерпирео црквенословенске повеље, правне споменике и рукописе, при чему су садржаји, изворност и језичке особености чиниле критеријум за избор ексцерпта. Они су некако морали да говоре за српски елеменат. Истим принципом се руководио при сакупљању грађе за „Рјечник”, а у Мушицком је, као што је познато, нашао стручног помоћника. Исто тако и овај опис српских манастира потиче још из 1820. године и плод је, делимично, познанства Вуковог са грофом Румјанцовим, који се показао спремним, да финансира Вуков велики план да посети и опише све српске манастире. Поред тога Вук је имао намеру да сам напише књигу о најстаријим словенским рукописима.⁴⁸ Сматрам да је прикладно овде подсетити на то да су 1821. године, и Добровски и Копитар, указујући на покровитељство грофа Румјанцова, мислили да посете манастире Свете Горе, да би прикупили материјал за црквенословенски речник⁴⁹ а да је, осим тога, Копитар сам у ту сврху, хтео касније да посети српске манастире Пећ, Дечане и Милешево.⁵⁰

Као што је добро познато, Вук је за време целог свог живота одолевао свакој претераној романтизацији народне мисли и историјске концепције. И његово бављење српским средњовековним периодом носи, упркос ширини, *рационалне црте* и тежи да стекне сасвим *профану слику*. Једнострано постављена питања, верска или црквена, била су му углавном непозната. То се може опазити у „Рјечнику”. Наиме, у првом издању, он нам предочава очима просвећеног Европејца XIX века, сасвим *секуларизирано виђену слику света средњег века*. Скрећем пажњу на следеће речи: Задужбина, Двориште, Кнез, намастир, србуље, Цариград и сл., за чије се одређивање појма у свакодневном говору и у језику усменог књижевног предања Вук трудио. Са данашње тачке гедишта посматрано, баш тај *профани став* према средњовековној традицији и *деконфесионализирано језичко схватање света* (*das entkonfessionalisierte sprachliche*

⁴⁶ Исп., Трифуновић, Ђ. Први Вукови преписи, стр. 19–30.

⁴⁷ Исп., Ђорђић, П., Први палеограф и палеословенист, стр. 35–60.

⁴⁸ Исп., Трифуновић, на истом месту, стр. 28.

⁴⁹ Овај план често се спомиње у кореспонденцији Копитара с Добровским, исп., V. Jagić, Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, 1885, стр. 140, 147, 468; прим. и посвету F. Miklosich, Lexicon linguae slovenicae, 1850.

⁵⁰ St. Hafner, B. Kopitar und die slav. Handschriften d. Athosklöster, Südost-Forschungen, 18, 1959, стр. 95.

Weltbild) стварали су услове за реформу језика, који су потребни били да би Вуково деловање постало познато преко граница православног Српства, иначе би сигурно питање језика остало српско, а самим тим и православно питање. Без таквог става никад не би дошло до бечког договора.

Ако је у прво време Вуковог деловања његово научно интересовање за старије доба било многострано, онда можемо касније установити да паралелно с продубљивањем знања у појединим областима, хвата корена постепена концентрација активног научног интересовања на филологију, етнографију и усмено књижевно предање, што је сасвим природна појава у животу научника, у којој и Вук не чини изузетак. *И интересовање за средњи век сужавало се све више на фолклорни историзам, на проблем српске редакције црквенословенског језика и на књижевну баштину српске средњовековне државе.*

Вук је покушао да своје језично реформаторско животно дело, као што је то Алојз Шмаус једном изврсно формулисао, реализује кроз три фазе: 1. успостављање система народног језика, 2. тачно одвајање од црквеног језика, „Славенског”, као сопствени систем, и 3. надовезивање савременог народног језика на сопствену, тј. старосрпску прошлост, с тим да се руско-црквенословенски језик искључи.⁵¹ Не само у својој текстуалној филологији већ и у фиологији усменог књижевног предања Вук је тражио, у смислу већ наведеног Копитаровог тројства, првенствено „старо, истинско и домаће” у лексикографској материји, као што и „Рјечник” и многобројне расправе и ставови показују. До каквих је зрелих погледа Вук при томе дошао, може нам показати цитат из једног писма из 1845. године. „... А и то је овдје вриједно споменути, да је Русима много лакше узимати Славенске ријечи него нама; јер су они Славенски језик најприје поправили према своме народне: да је царство Душаново остало, па да су наши стари само онолико Славенски језик посрибли, колико су га Руси порусили, и нама би сто пута било лакше узимати Славенске ријечи, и много се не би ни познале у Српскоме језику”⁵². А што се тиче посебног положаја српске средњовековне књижевне баштине у оквиру црквенословенског, хтео бих само указати на делатност Вукову као скупљача старосрпских рукописа. Та његова заоставштина, која је доспела у велике европске библиотеке, показује недвојбено замисао свога прикупљача, да *скуп* *све рукописе*, што у оквиру црквенословенског света по садржају и

⁵¹ Schmaus, A., Synchronie und Diachronie in Vuk St. Karadžićs Sprachreform, Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, 1965, стр. 95.

⁵² Скупљени граматички и полемички списи, 3. 1896, стр. 157.

језику носе *специфично старосрпске црте*⁵³. Ипак бих, с тим у вези, хтео да приметим, да још увек недостаје коначна оцена Вука као скупљача рукописа и књига.

Покушао сам у свом излагању да предочим неколико гледишта која карактеризирају Вуков однос према старом српском времену. Допустите ми да своје предавање завршим тврдњом да Вук, према стању научног истраживања свога времена и пошто је остао веран својим рационалним научним принципима, тада историјску монографију о старом српском временском периоду није могао да напише. Али он је, веран научним струјањима свога времена, урадио све што је тада било потребно, да би *баштину* оне епохе, коју ми данас означавамо као *српски средњи век*, *научно фиксирао*, а тамо где је то било *релевантно и исправно*, *уградио у своје реформаторско дело*.

(Са немачког превео Branislav Melichar)

⁵³ Исп., А. Й. Яцимирский, Описание южно-слав. и русских рукописей заграничных библиотек 1921, Беч бројеви 5. 8. 15. 16. 17. 19. 20. 23. 26. 28. 34. 35. 36. 45. 46. 49. 53. 54. 56. 63. 64. 65. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 77. 78. 79. 80. 81. 90. 99. 100. 110. 114. 118. 120. 122. 124. 126. 144. исп. Mencik, F, Rukopisy staroslovenske Vuka St. Karadžića, у: Sbornik Slovensky stati z oboru národopisu kult. historie (etc.) 2. 1883, 314 и след. и K. Günther Slavische Handschriften in Deutschland, Zeitschrift für Slavistik, 5. 1960, стр. 317–355, посебно стр. 331.